

Szerkesztői előszó

Jelen kötet anyaga azon a konferencián alapul, amelyet *A protestáns mártirologia kora újkori alkalmazásai (történetiség, elbeszélés és identitás)* címmel rendezett meg Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelyünk 2011 februárjában a Debreceni Egyetemen.

A kora újkori protestáns mártirologia önálló kutatási témaként való kijelölése újdonság, ám nem előzmény nélküli a hazai és nemzetközi szakirodalomban. Ezt jelzik kutatási terveink és évek óta futó, OTKA-, illetve TÁMOP-pályázatok támogatását élvező projektjeink. Munkacsoportunk tagjainak, e kötet további szerzőinek és néhány más kutatónak a már korábban írott publikációi jelölték ki a protestáns mártirologia irányába történő hazai szakmai orientációt. Szerzőink perspektivikus témaválasztásai és kutatási ambíciói azt jelzik, hogy a továbbiakban is hatékonyak lehetnek közös pályázati terveink, széles körű együttműködésen alapuló tudományos programjaink.

A Kolozsvártól Debrecenen át Budapestig több állami és egyházi intézmény képviselőiből felépülő kutatócsoportunk tagjai mellett több más kolléga együttműködésével megvalósult konferencia előadásai és e kötet tanulmányai azt mutatják, hogy a felekezeti és nemzeti identitások összefüggésében is jelentős távlatok vannak a kora újkori protestáns mártirologiának mint értelmezési irányynak. Egyrészt érdemesnek látszik a korábbi és az újabb feldolgozásokban – Rácz Károly szövegkiadásaitól és írásaitól Makkai László munkáin keresztül S. Varga Katalin publikációiig – hangsúlyosan megjelenített gyászévztized, a *persecutio decennialis* protestánsüldözéseinek kutatási eredményeit a mártirologiai narratívák felől újragondolni. Másrészt az 1670-es évek mellett nemcsak a megelőző másfél évszázad – tényleges protestánsüldözéseket nélkülöző – történetével kell foglalkozni a korszak szerzői által tágran értelmezett vértanú-kategóriák felől, hanem a 18. századi „vértelen ellenreformáció” egyháztörténeti toposzát is szükséges újragondolni a mártirologiai kutatások nézőpontjából.

Kötetünk tanulmányai mindezekkel a témákkal foglalkoznak, figyelembe véve a külföldi kutatási előzményeket, e megközelítések adaptálási lehetőségeit, valamint a hazai szakirodalom eredményeit és hiányosságait. Fontosnak tartottuk azonban, hogy olyan programadó tanulmányok is szülessenek, amelyek a nemzetközi kutatástörténeti tapasztalatokat szisztematikusan is számba véve hangsúlyozzák a továbblépési lehetőségeket. Erre szolgálnak a nyitó- és zárótanulmányok, amelyek az európai mártirologiai hagyomány angol, német és francia kutatástörténeti kontextusában értelmezik a kora újkori magyarországi recepciót és ajánlanak érvényes módszertani, forráshasználati és interpretációs lehetőségeket.

Tóth Zsombor a történeti antropológia és a politikai eszmetörténet felől közelítő tanulmányában a 16. századi francia (svájci) kálvinizmus, az angliai, illetve a német protestantizmus diskurzusaiban megformálódó mártirologiai narratíva legfontosabb ele-

meit foglalja össze (Jean Crespin, Simon Goulart, John Foxe, Ludwig Rabus). Ezt követően elemzi a 16. századi magyarországi mártírnarratíva hiányának okait, majd kijelöli a 17. század utolsó harmadától megszapорodó magyarországi applikációk vizsgálati lehetőségeit, így például a szisztematikus mártírológiai gondolkodás legjelentősebb magyar református szerzője, Szőnyi Nagy István vonatkozó munkáinak értelmezési keretét. Csorba Dávid műfaj történeti megközelítésű írása azokat a – főképp 17. század utolsó évtizedeiben megjelenő – magyarországi szövegtípusokat tekinti át, amelyek a nyugat-európai mintákhoz hasonló vagy éppen eltérő módon tárgyalták a mártírium kérdését. A számos megközelítési szempontot megmutató elemzéseivel újabb távlatokat mutat meg a későbbi kutatások számára.

Tóth Judit a nemrég elhunyt leuveni partnerkutatónk, Boudewijn Dehandschutter professzor munkássága fényében tekinti át a kora keresztény mártíromság teológia- és kultusztörténeti szempontú értelmezéseinek utóbbi néhány évtizedét és legfrissebb eredményeit. Az összefoglalás a kora újkori protestáns mártírológiai kutatások számára is meggyőzően mutatja fel, hogy alaposan figyelembe kell vennünk a nagyhatású biblikus és patrisztikus mártírirodalom reformáció után is sokat idézett szövegeit. Imre Mihály záró tanulmánya a kötet tanulságait mérlegeli, a recepciókutatás mellett alaposabb könyv-, könyvtár- és olvasmánytörténeti vizsgálatokat is szorgalmazva. Úgy vázolja fel az utóbbi évtizedek hazai, illetve a nagyobb előzményekkel bíró nemzetközi, főképpen német kutatásait, hogy a 16. század végi vallási ellentéteket és üldözéseket az emlékeztet-helyekért való küzdelem emlékeztetpolitikai kontextusában javasolja értelmezni.

Kötetünk további tanulmányai figyelemre méltóan alkalmazzák és bővítik a nyitó- és záró tanulmányokban kijelölt interdiszciplináris megközelítési módokat és kutatási témákat, illetve elmélyült elemzésekben foglalokznak a vizsgálatra ajánlott szövegekkel és szerzőkkel. Ezek az írások is nagy hangsúlyt helyeznek az európai protestáns mártírológia szoros összefüggésrendszerének, illetve a magyarországi hatástörténet árnyalt vizsgálatára.

Ács Pál a 16. századi nemzetközi mártírológia, így a Foxe-recepció magyarországi hiányát szinte egyedül ellensúlyozó Sztárai Mihály 1560-as, Thomas Cranmer canterburyi érsekről szóló históriás énekét és ennek kontextusát elemzi alaposan. Fabiny Tibor még a Cranmerénél is korábbi angol protestáns mártírtörténetet vizsgál, részben John Foxe alapján: John Frith vértanúságát és a Thomas Morus-szal folytatott 1533-as úrvacsora-vitáját, függelékben magyarul is közölve a legfontosabb szövegeket. Johannes Oecolampadius, Martin Bucer és mások szövegeinek Frith-re gyakorolt hatásán túl azt a nemzetközi szakirodalomban is ismeretlen megállapítást fogalmazza meg és bizonyítja Fabiny, hogy az angol mártír Luthernek az oltáriszentségről szóló 1518-as sermóját használta forrásként. Őze Sándor a német reformáció és 15. századi előzményeinek, valamint az ennek hatására megfogalmazódó 16. századi magyarországi protestantizmus történetteológiai viszonyát elemzi a katonai mártírium és a „szent had” kérdésének összefüggésében. P. Vásárhelyi Judit a 17. század elejének németországi protestáns mártírértelmezéseit megismerő Szenci Molnár Albert érdeklődése és a végül meg nem va-

lósult *Martyrologium*-fordítása felől mutatja be a 16. század második felének mártírkönyveit, főképpen Jean Crespin Európa-szerte népszerű munkáját a kiadás- és hatás-történet szempontjából. László Anikó arra hívja fel a figyelmet tanulmányában, hogy Johann Heinrich Alsted életművében, különösen a *Diatrobe* című munkájában teret nyertek a 17. század elejének chiliaszta és millenarista nézetei, amelyek az utolsó ítélet megelőző időre prognosztizálták a mártírok feltámadását és földi uralkodását, evilági jelenséggé formálva a millenium gondolatát.

A 17. század második felének magyarországi protestáns mártírtörténeteivel foglalkozik kötetünk négy tanulmánya. Az első magyarországi mártírológiai munkák ugyanis csupán ekkor, a 17. század utolsó harmadában láttak napvilágot. Győri L. János összefoglalja Szöllősi Mihály 1666-ban írott, két évvel később megjelent könyvének gondolatmenetét, amely a Sámbar Mátyás-féle korabeli katolikus-protestáns hitvitához kapcsolódik, de annak apologetikus-polemikus beszédmódját a személyes tanúságtétel, azaz a mártírium egyetemesebb narratívája felé mozdítja el. Szöllősi munkája azért figyelemre méltó, mert valódi *Martyrium historicum*ot közöl: a bibliai üldözésektől kezdve egészen a reformáció és a 17. század vértanúit is katalógusba rendezve. Pénzes Tiborc Szabolcs azokra az 1670-es évek első éveiben – elsősorban a kolozsvári Veresegyházi Szentyel Mihály kiadói programjának keretében – megjelent munkákra figyelt fel, amelyek az erőszakossá váló katolikus térnyeréssel szembeni védekezésésként harcos fellépést javasolva egyrészt a militáris retorikát, másrészt pedig a szenvedés és üldöztetés beszédmódját alkalmazták. Tanulmánya alaposan kontextualizálva mutatja be Czeglédi István mártírúmának megközelítési lehetőségeit és a *Sion vára* című, utolsó nagy munkáját. Imre Mihály a programadó utószava mellett önálló tanulmányban elemzi Johann Heinrich Heidegger zürichi professzor és szellemi körének viszonyát a magyarországi gályarabokhoz: a kiszabadításuk érdekében tett diplomáciai lépéseiktől a Zürichbe érkező magyarokkal való kapcsolataikig. Az 1670-es évek közepétől íródott levelezésekben, disputációkban, Heidegger értekezéseiben, életrajzában és más szövegekben vizsgálja, hogy miképpen képződött meg az a narratíva, amelyekben a magyar gályarabok a protestáns mártírium fogalmának ideáltipikus megtestesítőjévé váltak a nyugat-európai konfesszionális nyilvánosság számára. Mikó Gyula a gyászévtizedben üldözést elszenvedett Felvinczi Sándor lelkipásztor halála alkalmából 1686-ban megjelent funerációs kötet prédikációinak és epigrammáinak trópusait elemzi, azokra az elemekre figyelve, amelyek az antik és bibliai hagyományt a mártírium elbeszélésében ötvözik.

Kötetünk két tanulmánya a 18. századi magyarországi mártírológiával foglalkozik. Fazakas Gergely Tamás azt vizsgálja, hogy miképpen válik az özvegyi nyomorúságok megjelenítése a közösségi szenvedések metaforájává a 17. század utolsó évtizedeiben, valamint a következő század első felében, különösen Bethlen Kata írásaiban és a nagyhatalom környezetében keletkezett szövegekben, így Bod Péter munkáiban. Oláh Róbert tanulmánya az 1572. évi Szent Bertalan-éjszakai mészárlás magyar recepcióját tekinti át, elsősorban egy 1766-os kéziratot, Pap József munkáját, amely Gaspard de Coligny admirálist hugenotta mártírként jeleníti meg. A teljes szövegek közlést is ma-

gában foglalt tanulmány azonosítani tudja a szöveg egyik forrását, Jacobus Augustus Thuanus *Historiarum sui temporis...* című könyvét, majd a fordítást a 18. század közepének egyházpolitikai kontextusában interpretálja.

A 16–18. századi magyarországi protestáns mártírtörténeteket elemző tanulmányokat követően Voigt Vilmos egy 1830-as munkával foglalkozik. Munyay Antal Lajos lelképásztor *Historia Ecclesiae Evangelicae [...] tredecim oppidis Scepusii* című könyve a szepességi lutheránusok történetét tekinti át a reformációtól saját koráig. A tanulmány bemutatja ezt az összefoglalást, és azt vizsgálja, hogy miért választhatott Munyay szenvtelen előadásmódot, még a gyászévtized protestánsüldözéseiről szóló részben sem említve a mártír szót.

Bízunk abban, hogy jelen kötet tanulmányai valamelyest áthelyezik majd a kora újkori kutatások hangsúlyait, és a magyarországi protestáns mártírológiai narratívák, toposzok és trópusok, a mártírium kérdéseit tárgyaló műfajok és a különféle mártírrepresentációk nagyobb figyelmet kapnak a jövőben. Azt szeretnénk, ha ezek a kutatások a későbbiekben még tágabb diszciplináris kontextusban, a kora újkori felekezeti határoktól függetlenül, hazai és külföldi kutatók együttműködésével tudnának megvalósulni, hogy újabb konferenciák, tanulmánykötetek, monográfiák és szövegkiadások sorával járulhassunk hozzá a kutatás szempontrendszerének bővítéséhez.

A KÖTET SZERKESZTŐI

Representations of Protestant Martyrdom in the Early Modern Period
Editorial Preface

Although the construction of martyrdom has come to the forefront in recent international research on Protestantism, there are only a few Hungarian scholars who have already examined the early modern representations of different religious and national identities from this aspect. The articles collected in this volume aim at shifting the centre of Western research on early modern martyrdom towards the Carpathian Basin. We analyse the interconnections, patterns and differences of textual and visual representations of Protestant martyrdom, and explore how the various Western martyr traditions were interpreted and acculturated in early modern Hungary. This volume is based on a conference held in 2011 at the University of Debrecen, and organised by the Research Group for Reformation and Early Modern Cultural History, in cooperation with other scholars of several Hungarian universities. We participate in a collaborative research project, supported by OTKA and TÁMOP funds, in order to extend our understanding of early modern martyrdom.